
ศึกษาไอมาร์ คัยยาม จากธุไบยาต

กุตมา รัชมณ

คนไทยรู้จักรุไบยัตผลงานของโอมาร์ คัยยาม กวีชาวเปอร์เซียมาเกือบ 70 ปีแล้ว แต่เป็นการรู้จักที่ผ่านสายตาฝรั่งมาอีกทอดหนึ่ง กล่าวคือ กวีอังกฤษชื่อฟิตซ์เจอร์อัลด์ ได้แปลรุไบยัตของโอมาร์ คัยยาม จากภาษาเปอร์เซียเป็นภาษาอังกฤษและกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์พระนิพนธ์เป็นโคลงสุภาพชื่อ รุไบยัต ของชะกิมโอมาร์ คัยยาม เมื่อ พ.ศ. 2457 ต่อมามีการตีพิมพ์อีก 4 ครั้ง (ระหว่าง พ.ศ. 2506–2512) มีข้อที่น่าสังเกตว่าเป็นการพิมพ์ในโอกาสงานฉาปนกิจศพทั้งสี่ชิ้น ทั้งนี้เพราะผู้จัดพิมพ์เห็นว่าเป็นหนังสือที่กล่าวถึงความไม่ยั่งยืนของสังขารมนุษย์ และเป็นเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับการปลงสังขารชีวิตมนุษย์ ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงมีความเห็นว่าคติของคัยยามนี้ตรงกับคติของศาสนาพุทธฝ่ายโลกยธรรม ที่ไม่นับเป็นฝ่ายโลกุตระธรรม เพราะคัยยามชวนให้คิดเหลาะงุ่นซึ่งถือว่าเป็นตัวก่อให้เกิดทุกข์ คัยยามเป็นผู้ที่คัดค้านความเชื่อถือและหลักปฏิบัติในศาสนาอิสลาม ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า และไม่เชื่อเรื่องสวรรค์นรกหรือการเกิดใหม่ในภพหน้า ความคิดหลักของคัยยามคือให้เร่งหาความสุขเฉพาะวันนี้ และชักชวนให้คิดเหลาะงุ่นเพื่อดับความทุกข์ คัยยามเป็นคนเคร่งศาสนาหรือไม่ มีความคิดต่อการดำรงชีวิตอย่างไร เป็นเรื่องที่ยกได้

ยากเพราะประวัติของกวีผู้นั้นบันทึกไว้เพียงเล็กน้อย การศึกษาผลงานของเขาอาจเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยให้เรารู้จักคัยยามได้บ้าง

โอมาร์ คัยยาม มีชื่อเป็นภาษาอาหรับว่า อุมร์ อัล คัยยาม (ค.ศ. 1038–1123) เป็นทั้งกวี นักดาราศาสตร์ นักคณิตศาสตร์และนักปรัชญาในยุคเปอร์เซียอิสลามสมัยฟื้นฟูของเปอร์เซีย คัยยามเกิดที่เมืองไนซาปุระ แคว้นคอรัสสถาน ศึกษาศาสนากับอิมามโมวัฟฟัก ต่อมาเข้ารับราชการในราชสำนักสุลต่านเมลีก ซาห์ เป็นนักดาราศาสตร์ผู้หนึ่งที่ร่วมจัดทำปฏิทินแบบใหม่ขึ้น เรียกว่าปฏิทินอัล-ญะลาลี (จากพระนามเต็มของสุลต่าน คือ ญะลาลุดดีน อับดุล ฟัตหะ เมลีก ซาห์) และแต่งตำราคณิตศาสตร์ไว้ 2 เล่ม คัยยามสนใจด้านปรัชญาค้วย ที่ประพันธ์รุไบยัตขึ้นก็เพื่อแสดงหลักปรัชญาชีวิตบางประการ

คำว่า “รุไบยัต” นี้ มักจะเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นชื่อหนังสือที่คัยยามแต่งไว้ อันที่จริงรุไบยัตเป็นเพียงชื่อคำประพันธ์ชนิดหนึ่งของเปอร์เซีย กวีเปอร์เซียหลายคนก็แต่งรุไบยัต แต่ไม่เป็นที่รู้จักเท่าบทของคัยยาม บทรุไบยัตของคัยยามไม่มีชื่อเรื่องกำกับไว้ ผู้อ่านจึงเรียกต่อๆ กันมาว่ารุไบยัตของโอมาร์ คัยยาม จนคำว่ารุไบยัตเป็นที่

เข้าใจว่าเป็นชื่อหนังสือไป คำว่ารูไบยาตของ
โอมาร์ คัยยาม มีความหมายทำนองเกี่ยวกับ
โคลงของศรีปราชญ์ หรือกลอนของสุนทรภู่
นั่นเอง กวีเปอร์เซียได้แบบอย่างคำประพันธ์
นี้มาจากชาวอาหรับ และเริ่มนิยมแต่งกันใน
ยุคเปอร์เซียใหม่สมัยอาหรับเป็นประมุข (ค.ศ.
651–850) ภาษาอังกฤษใช้ Rubaiyat ตาม
ศัพท์เปอร์เซียออกเสียงรูบาอียาต (Rubā'iyāt)
เสียงอิ อยู่ในลำคอ เป็นรูปพหูพจน์ของรูบา
อียูน แปลว่าโคลงที่มี 4 บาท (quatrain)
รูไบยาตบทหนึ่งมี 4 วรรค ไม่มีสัมผัส
ระหว่างบท บทหนึ่งมีสัมผัสอย่างน้อย 3 แห่ง
คือคำสุดท้ายของวรรคที่ 1, 2, 4, (บางบท
ทั้ง 4 วรรค) สัมผัสกันโดยใช้เสียงสระและ
พยัญชนะเดียวกัน เช่นเมื่อวรรคที่ 1 ส่งสัมผัส
ด้วย “ni” วรรคอื่นๆ ก็รับสัมผัสด้วยการ
ลงท้ายวรรคด้วย “ni” เช่นกัน ลักษณะ
เช่นนี้ต่างจากสัมผัสในคำประพันธ์ไทยหรือ
อังกฤษ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะภาษาอาหรับและ
ภาษาเปอร์เซียมีคำศัพท์ที่มีพยางค์ท้ายซ้ำกัน
มาก จึงเอื้อต่อลักษณะสัมผัสเช่นนี้ จำนวน
พยางค์ในบทรูไบยาตแบบดั้งเดิมมีวรรคละ
13 พยางค์ เสียงยาว 7 เสียงสั้น 6 พยางค์
ต่อมากวีลดเสียงลงโดยการรวมเสียงสั้น 2
เสียง เป็นเสียงยาว 1 เสียง

ตัวอย่างบทรูไบยาต (ถอดจากอักษร
เปอร์เซียเป็นอักษรโรมัน)

Gar dast dihad zi maghzi' gandum
nāni

Az mai kaduī zi gusfandi rāni

Wa āngah man wa tu nishasta dar
wairani

'Aish buwan ān na haddi har
sultāni⁽¹⁾

รูไบยาตของโอมาร์ คัยยาม มีต้นฉบับ
อยู่หลายสิบฉบับ มีจำนวนคำประพันธ์ตั้งแต่
43 ถึง 1,050 บาท จึงมีผู้เชื่อว่ามีผลงานของ
ผู้หนึ่งปะปนอยู่ด้วย บางกวีก็เป็นคำประพันธ์
ของคัยยามแท้ๆ นั้น มีอยู่เพียง 250–300
บทเท่านั้นเอง แต่การที่จะตัดสินว่าโคลงบท
ใดเป็นผลงานของคัยยามจริงหรือไม่ นั้น ไม่
สามารถพิจารณาในแง่ของความเก่าใหม่ของ
ภาษาได้ เนื่องจากภาษาเปอร์เซียมีการเปลี่ยนแปลง
น้อยมาก เพื่อเทียบภาษาเปอร์เซีย
ปัจจุบันกับสมัยของคัยยามคือเมื่อ 800 ปีมา
แล้ว จะพบข้อแตกต่างเพียงเล็กน้อยจนแทบ
จะไม่เป็นที่สังเกตได้เลย แม้แต่รูปแบบคำ
ประพันธ์และถ้อยคำสำนวนก็ไม่มีข้อเปลี่ยน-
แปลงเท่าใดนัก⁽²⁾

ชาวตะวันตกคนแรกที่สนใจรูไบยาตของ
โอมาร์ คัยยาม เป็นชาวเยอรมันชื่อ ฟอน
แฮมเมอร์ บทความที่เขาเขียนเมื่อ ค.ศ. 1818

นับว่ามีส่วนช่วยให้ชาวตะวันตกให้เริ่มหันมาสนใจคัมภีร์ ในปี ค.ศ. 1859 ชาวอังกฤษ ชื่อ เอคเวิร์ด ฟิตซ์เจอร์รัลด์ แปลรูปายาของ โอมาร์ คัยยามออกมาเป็นครั้งแรก ต้นฉบับภาษาเปอร์เซียที่ฟิตซ์เจอร์รัลด์ได้มามีโคลง 158 บท เรียงลำดับตามพยัญชนะตัวสุดท้ายของโคลงแต่ละบท กล่าวคือ บทที่หนึ่งลงท้ายด้วยพยัญชนะตัวที่หนึ่ง บทที่สองลงท้ายด้วยพยัญชนะตัวที่สองตามลำดับ ฟิตซ์เจอร์รัลด์นำมาแปลและเรียบเรียงใหม่เพียง 75 บท เรียงลำดับตามเวลารุ่งอรุณจนถึงย่ำค่ำ ครั้นเมื่อเจ. บี. นิโกลาส์ กงสุลฝรั่งเศส ประจำอิหร่าน แปลบทรูปายาจากต้นฉบับที่ได้จากกรุงเตหะรานออกมาเป็นภาษาฝรั่งเศส ฟิตซ์เจอร์รัลด์จึงแก้ไขบทแปลของตนและพิมพ์ออกมาเป็นครั้งที่ 2 มีบทโคลงเพิ่มขึ้นเป็น 110 บท และได้แก้ไขต่อไปอีกจนถึงฉบับพิมพ์ครั้งที่ 5 เมื่อ ค.ศ. 1889 ในการแปลรูปายาของโอมาร์ คัยยามนั้น ฟิตซ์เจอร์รัลด์มิได้แปลแบบคำต่อคำ แต่เขาอ่านรูปายาบทเปอร์เซียจนจับใจความได้แล้วจึงแต่งเป็นโคลงภาษาอังกฤษตามความเข้าใจของเขา นอกจากนั้นเขายังตัดเติมและเปลี่ยนแปลงใจความบางตอนตามใจเขาเองอีกด้วย จึงมีผู้กล่าวว่าฟิตซ์เจอร์รัลด์คือโอมาร์ คัยยาม และ โอมาร์ คัยยามคือ ฟิตซ์เจอร์รัลด์⁽⁸⁾

ตามความเข้าใจของฟิตซ์เจอร์รัลด์ คัย-

ยามเคยเป็นคนที่นับถือศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด เคยเข้าใจว่าอำนาจของพระเจ้าเป็นอำนาจสูงสุด มนุษย์ทุกคนต้องไปเกิดใหม่ในโลกหน้าในสวรรค์หรือนรก ต่อมาคัยยามเห็นว่าทุกอย่างเป็นไปตามเวรกรรมที่มนุษย์ก่อขึ้นเอง โลกที่แท้จริงคือโลกนี้เท่านั้น นรกเป็นเพียงคำขู่ และสวรรค์เป็นเพียงสิ่งล่อใจ (5/63)⁽⁴⁾ คัยยามเล่าว่าได้ส่ง “วิญญาณ” ของตนไปเที่ยวหานรกและสวรรค์ “วิญญาณ” กลับมาบอกว่า “ตัวเรานี้แหละเป็นสวรรค์และนรก” (5/66) คัยยามจึงระงับความรู้สึกที่มีมาแต่วัยเยาว์ หันมาหาความสุขจากสิ่งที่พบเห็น คัยยามมักจะเน้นความคิดที่ให้ความสุขเสียแต่วันนี้ ไม่ควรกังวลกับอดีตหรืออนาคตเพราะวันวานนั้นล่วงพ้นไปแล้วและพรุ่งนี้ก็ยังมาไม่ถึง (5/57) วิธีดับทุกข์ของคัยยามคือการดื่มเหล้าองุ่น คำว่า “ดื่ม” จึงปรากฏบ่อยครั้งในบทรูปายาของคัยยาม เมื่อหาคำตอบไม่ได้ว่ามนุษย์เกิดมาทำไมและเกิดมาจากไหนหรือ ตายแล้วไปไหนและไปทำไม คัยยามก็ชักชวนให้ดื่ม (5/74) เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็จงดื่มเพราะตายแล้วจะมีได้กลับมาอีก (5/35) บทที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายคือบทที่แสดงความปรารถนาของกวีว่า ขอเพียงหนึ่งสัปดาห์ดื่มเหล้าหนึ่งเหล้าองุ่นเหยือกหนึ่ง ขนมหิ้งก้อนหนึ่ง และนางคนหนึ่ง เขาก็สุขหาใครเทียมมิได้เลย (5/12) กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

นั้นกระยาน่าอ่อยน้ำ
นี้สมุทกาพย์เพราะอ่อม
ยังสลับนุชชะบับถนอม
สวรค์มนุษย์หลดหล้าคว่ำ

ความคิดนี้ปรากฏเป็นที่นิยมกันมากในหมู่นักอ่านชาวตะวันตก หลังจากพีตซ์เจอร์ลด์พิมพ์บทแปลรุไบยัตออกมาเป็นครั้งที่ 3 ในปี ค.ศ. 1872 แล้ว มีการตั้งสโมสรโอมาร์ คัยยาม ขึ้นในยุโรปและสหรัฐอเมริกา เป็นที่ชุมนุมนักกวีสุราและเสพสุขเข้าทำนองพวกเฮโดนิสต์

พีตซ์เจอร์ลด์เป็นคนแรกที่ทำให้คัยยามเป็นที่รู้จักกว้างขวางในโลกตะวันตกก็จริง แต่ก็เป็นคนแรกด้วยที่บิดเบือนให้คัยยามกลายเป็นคนต่อต้านพระเจ้าผู้ที่ศึกษางานของคัยยามพวกหนึ่ง มีความคิดตรงข้ามกับพีตซ์เจอร์ลด์ พวกนี้เชื่อว่าคัยยามเป็นผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามลัทธิศูฟีอย่างเคร่งครัด ศูฟีนั้นเป็นวิถีแห่งความเชื่อมั่นแบบหนึ่งของมุสลิม มีต้นกำเนิดในอิหร่านหลังสมัยศาสนามุฮัมมัด 200 ปี ความคิดนี้เกิดขึ้นหลังจากที่มุสลิมได้คบค้ากับศาสนิกอื่น เช่น พราหมณ์ พุทธ และกรีก จุดประสงค์สำคัญของศูฟีคือการเข้าใกล้พระเจ้า วิธีการเบื้องต้นคือการสละชีวิตทางโลก ขจัดความ โลภ โกรธ หลง และฝึกจิตให้บริสุทธิ์ด้วยการเข้าสมาธิ และการ

องุ่นหอม โนนแม่
อบหล้า
เสน่ห์เสนาะ ทรวงพี
อันเอี่ยมไกลไหน⁽⁵⁾

บำเพ็ญตบะ เพื่อให้จิตรวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเอกภาพแห่งพระเจ้า แต่หลายคนที่สนใจในหลักของศูฟีแล้วไม่นำพาต่อศาสนบัญญัติของอิสลาม จึงทำให้มุสลิมที่เคร่งครัดไม่พอใจพวกศูฟีเป็นอย่างยิ่ง⁽⁶⁾ ในการแปลรุไบยัตครั้งแรก พีตซ์เจอร์ลด์ยังคงลังเลใจอยู่ บางครั้งเชื่อแต่บางครั้งก็ไม่เชื่อว่าคัยยามเป็นศูฟี ครั้นนิโคลาสแปลรุไบยัตออกมาเป็นภาษาฝรั่งเศส เป็นที่ปรากฏชัดว่าคัยยามเป็นศูฟี พีตซ์เจอร์ลด์จึงเริ่มปฏิเสธว่าคัยยามเป็นศูฟีตั้งแต่บัดนั้นมา ทั้งยังเชื่อว่าคัยยามเป็นบุคคลที่พวกศูฟีเกลียดชัง เพราะคัยยามเห็นว่าหลักปฏิบัติ และความเชื่อของศูฟีเป็นเรื่องน่าขัน⁽⁷⁾

ในบทแปลภาษาอังกฤษอีกสำนวนหนึ่งของ อี. เอช. วินฟีลด์ ก็ไม่ปรากฏว่า คัยยามมีความคิดอย่างศูฟี วินฟีลด์แปลรุไบยัตจากโคลงเปอร์เซีย รวม 508 บท โดยเลือกจากต้นฉบับหลายฉบับ วินฟีลด์ไม่แน่ใจว่าคัยยามได้แสดงความคิดเกี่ยวกับศูฟีไว้ในบทรุไบยัต แต่อย่างไรก็ตามเขาก็ยอมรับว่า บทรุไบยัตบางบท มีข้อความไม่กระจ่างสำหรับ

เขา ตามความคิดของวินฟีลด์ คัยยามมิใช่ พวกที่ปฏิเสธพระเจ้า แต่เพราะเป็นคนช่าง คิดค้นหาสาเหตุ จึงพยายามศึกษาให้รู้จัก พระเจ้าได้มากที่สุด ความคิดและความเชื่อ ถือของคัยยามที่ปรากฏในบทแปลของวินฟีลด์ มีลักษณะที่กลับกันกับความคิดในบทของ ฟิตซ์เจอร์รัลด์ กล่าวคือในวัยต้นคัยยามมีความคลางแคลงในความเชื่อเรื่องการเกิดและการตายของมนุษย์ และมีความคิดที่จะหาความสุขให้มากที่สุด วิธีหาความสุขคือการ ดื่มเหล้าองุ่น ในระยะหลังคัยยามเริ่มหันมา คิดถึงหลักศรัทธาต่างๆ ที่ได้ศึกษาในวัยเยาว์ บทสรุปของเขาส่งส่วนใหญ่จึงเน้นหลักปฏิบัติ ในศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้ามากขึ้น (8)

ในบทแปลของนิโคลาส คัยยามปรากฏ เป็นมุสลิมที่นับถือศุฟิอย่างเคร่งครัด เหล้าองุ่น (wine) ที่คัยยามเอ่ยถึงในบทสรุป ยานนั้นเป็นสัญลักษณ์แทนความรักพระเจ้า (divin love) ทั้งสิ้น บทแปลอีกสำนวนหนึ่งที่เสนอความคิดตรงกับของนิโคลาส-คือ ของโรเบิร์ต เกรฟส์ และโอมาร์ อลี ซาห์ ผู้แปลอ้างว่าแปลจากต้นฉบับที่แท้จริง ซึ่งเป็นสมบัติเก่าแก่ของตระกูลอลี ซาห์ อลี ซาห์เองเป็นกวีและปราชญ์ศุฟิ จึงสามารถ เข้าใจความหมายต่างๆ ในบทโคลงได้ดีโดย

เฉพาะที่เป็นสัญลักษณ์ของศุฟิ นอกจากนั้น โรเบิร์ต เกรฟส์ ยังเป็นชาวอังกฤษ จึง สามารถใช้ถ้อยคำในบทแปลได้อย่างเหมาะสม ค้วย ในบทแปลฉบับนี้ ความคิดเกี่ยวกับการ ดื่มเหล้าองุ่นจะปรากฏเป็นความหมายเปรียบ เทียบเสมอ เมื่อคัยยามกล่าวถึงการดื่มเหล้าองุ่น เขาจะหมายถึงการได้รับความรักจาก พระเจ้า คำว่า drink, wine, love จึง ปรากฏสัมพันธ์กันเสมอ คัยยามเปรียบสัจธรรมเหมือนแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณ ชักชวน มนุษย์ที่ยังง่วงนอนเพราะความมืดมัวด้วยอวิชชาให้ดื่มด่ำในความรักพระเจ้า (บทที่ 1) (9) การละเว้นการดื่ม “เหล้าองุ่น” ทำให้มนุษย์ ไม่ได้เข้าถึงพระเจ้าและไม่รู้จักพระเจ้า (66) กวีต้องการให้ชำระร่างของตนเมื่อตายไปแล้ว ค้วย “เหล้าองุ่น” (98, 99) ขอให้มิคนอ่าน บทสวดสรรเสริญการดื่มที่ข้างหลุมฝังศพของ ตน (98) และขอให้ใช้เปลือกไม้องุ่นทำโลง ศพของตนค้วย (99) ในโคลงบทหนึ่ง คัยยาม สรรเสริญพระเจ้าไว้อย่างแยกกายดังนี้

หัวใจของฉันทันร่ำร้องว่า “ข้าปรารถนา แรงแบนตาลใจ ปรารถนาความฉลาดปราดเปรื่อง ปรารถนาที่จะเรียนรู้” เพียงแต่เมื่อ ฉันทันสุดท้ายใจนามพระเจ้าเข้าไป หัวใจฉันทันก็ ตอบว่า “เท่านั้นก็เพียงพอแล้ว” (54)

คัยยามมีความคิดว่า มนุษย์เป็นหุ่นที่ แสดงบทโลดเล่นอยู่บนเวที “ชีวิต” เหมือน

เป็นของเล่นของพระเจ้า. เมื่อแสดงจบแล้วก็ถูกเก็บไว้ในกล่อง “อชีวิต” ต่อไป (73) มนุษย์เปรียบเสมือนลูกบอลที่กลิ้งไปตามชะตาชีวิตที่กำหนดไว้แล้วโดยพระเจ้า (74) ถึงแม้พระเจ้าจะทรงเข้มงวด ทรงบัญชาให้มนุษย์ละเว้นจากบาป แต่ก็ทรงเห็นว่าบาปเป็นสิ่งชั่วร้ายน้อยใจ พระองค์จึงทรงผ่อนปรนว่า “จะเอนไปบ้างก็ได้ แต่อย่าถึงกับล้มลง” (83)

ทัศนคติของคัยยามเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและความเชื่อต่าง ๆ ปรากฏเป็นหลายแบบ ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับผู้ถ่ายทอดมีความเข้าใจเป็นภูมิหลังอยู่อย่างไร และตีความบทรูไบยาตอย่างไร ตัวอย่างเช่นกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงยึดหลักพุทธศาสนาเป็นสำคัญก็ทรงตีความรูไบยาตเข้าทางพุทธศาสนาว่าตรงกับโลกียวิถุธรรม สำหรับพีตซ์เจอร์ลด์และวินฟิลด์ซึ่งมิได้เห็นว่า “wine” เป็นสัญลักษณ์ดังที่พวกเขาใช้กันอยู่ก็ตีความว่าคัยยามเป็นคนนอกศาสนา เสพของมึนเมา และไม่นับถือพระเจ้า ครั้นเมื่อนักปราชญ์คู่ฟิอย่างอลี ซาห์ ได้มีโอกาสพูดคุยบ้างก็เป็นปากเสียงแก้แค้นว่าแท้จริงคัยยามสรรเสริญพระเจ้า และ

หาทางเข้าใกล้พระเจ้ามากที่สุด การศึกษารูไบยาตจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ชวนให้ใคร่ตรองข้อความที่ลึกซึ้งนั้นๆ ถึงที่กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงกล่าวว่า “... อ่านแล้วไม่ตรองก็ไม่เข้าใจเอาเข้าใจแคบ ยิ่งตรองยิ่งกว้างเหมือนเที่ยวถามหาสนุก ใครอ่านใครแปลได้ลึกมากลึกล้นน้อยสุดแต่แต่ปรัชญาอันแลความรู้...” (10)

มีเรื่องเล่าว่า นักศึกษาชาวเปอร์เซีย 3 คน เข้าไปหาอาจารย์เพื่อฝากตัวเป็นศิษย์ อาจารย์ขอให้ทุกคนอ่านรูไบยาตของโฮมาร์ คัยยาม อย่างละเอียด แล้วกลับมาหาตนอีกครั้งหนึ่ง นักศึกษาคนแรกกลับมาบอกอาจารย์ว่า เขารู้สึกว่าได้ใช้สติปัญญาฝึกคิดอย่างไม่เคยมาก่อนเลย คนที่สองบอกว่า เขาพบว่าคัยยามเป็นคนนอกศาสนา ส่วนคนที่สามบอกว่า รูไบยาตมีข้อความลึกลับและลึกล้ำ ซึ่งเขาหวังว่าสักวันหนึ่งเขาจะเข้าใจ อาจารย์รับนักศึกษาคนแรกไว้เป็นศิษย์ทันที และให้คนที่สามกลับไปศึกษารูไบยาตของโฮมาร์ คัยยามอีกหนึ่งสัปดาห์ ส่วนคนที่สองนั้นอาจารย์บอกว่า จงไปที่สำนักอื่นเถิด!

เชิงอรรถ

1. Robert Graves and Omar Ali Shah, *The Rubaiyyat of Omar Khayaam* (London: Cassel & Company Ltd., 1968), p. 83.
2. Edward G. Browne, *A Literary History of Persia* (London: T. Fisher Unwin Ltd., 1919), Vol. II, pp. 108-9.
3. Graves and Ali Shah, *op. cit.*, p. 11.
4. Edward Fitzgerald, *Rubaiyat of Omar Khayyam* (New York: Garden City Books, 1952), p. 166. (๕/๖๓ หมายถึงฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕ โดลงบทที่ ๖๓)
5. กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, *รُبَاเยาะดของฮะกีม โอมาร์ คัยยาม* (พิมพ์ครั้งที่ ๖, พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๓) หน้า ๔๕.
6. Charles J. Adams, "Islamic Faith," in *Introduction to Islamic Civilisation*, edited by R.M. Savory (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), pp. 42-4.
7. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 32
8. E.H. Winfield, *The Quatrains of Omar Khayyam*, (2nd ed. rev.; London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., 1901), pp. XLI-XLVIII.
9. Graves and Ali Shah, *op. cit.*, p. 49
10. กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, *เรื่องเดิม*, หน้า ๓๓.